

İlk Müslüman Kadınlardan 'Âtike bint Zeyd'in Hayatına Bir Bakış

A Look at the Life of 'Atika bint Zayd
from the First Muslim Women

Esma Havva Akış*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1112057>

Geliş Tarihi: 05 Mayıs 2022/Date Received: 05 May 2022

Kabul Tarihi: 11 Haziran 2022/Date Accepted: 11 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Esma Havva Akış)

* Dr., eposta: esma_akis@hotmail.com, Orcid no: 0000-0002-3495-4211.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Özet

Sahabe biyografileri, Siyer yazıcılığına zenginlik katan hususlardandır. Kadını ve erkeği ile Hz. Peygamber'i yakinen tanıyan, onun kutlu risaletine tanıklık eden ve ilk İslâm toplumunu oluşturan bireylerin hayat hikâyelerinin ehemmiyeti büyüktür. Özellikle kadın sahabîlerin ilim dünyasına tanıtılmasının lüzumu izahtan vârestedir. Bu nedenle makalemizde meşhur kadın sahabî 'Âtike bint Zeyd'in hayatı ele alınacaktır. 'Âtike bint Zeyd, Hz. Peygamber'in cennetle müjdelediği on kişiden biri olan Saîd b. Zeyd'in kardeşi, Cahiliye döneminde hanîf olarak yaşamış Zeyd b. Amr'ın kızı, Hz. Ebû Bekir'in gelini, Hz. Ömer'in, Zübeyr b. Avvâm'ın ve bir rivayete göre de Hz. Hüseyin'in eşi ve 'İyâd b. Ömer'in annesidir. Ö İslâm'ın Mekke döneminde Müslüman olan ve Medine'ye hicret edenler arasında idi. Hayatının Mekke dönemine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. İlk evliliğini Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah ile yapmıştır. Abdullah'ın vefatından sonra Resûlullah'ın ashabından birkaç kişi ile daha evlenmiştir. Sonraki eşlerinin hepsinin şehit olması nedeni ile Medinelilerin "*Kim şehit olmak istiyorsa 'Âtike ile evlensin*" dedikleri bir kadın sahabîdir.

Gerek İslam öncesi gerekse İslamî dönemde Araçlar arasında yaygın olan şairlik, 'Âtike bint Zeyd'in mümeyyiz vasıflarından birisidir. şiirleri arasında hem Resûlullah, hem de şehit düşen eşleri için söyledikleri günümüze kadar ulaşmıştır. İbadete düşkünlüğu, namazlarını Mescid-i Nebevî'de kılma konusundaki hassasiyeti ve evleneceği zaman eşlerine bunu şart koşması da onun dikkat çeken özellikleri arasında zikredilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Sahabî, Kadın, şair, 'Âtike bint Zeyd.

Abstract

The biographies of the companions are among the issues that enrich the era of the Prophet. The life stories of individuals, men and women, who knew the Prophet closely, witnessed his blessed prophethood and formed the first Islamic society, are of great importance. The necessity of introducing women Companions to the world of science is beyond explanation. For this reason, the life of the famous female Companion 'Âtika bint Zayd will be discussed in our article.

'Âtika bint Zayd was the sister of Saîd b. Zayd, one of the ten people the Prophet gave the good news of Paradise, the daughter of Zayd b. 'Amr who lived as a şanîf in the period of Ignorance, the bride of Abû Bakr, the wife of 'Umar, Zubayr b. al-'Awwâm and, according to a narration, Hussein and mother of 'İyâd b. 'Umar. She was among those who converted to Islam during the Meccan period of Islam and migrated to Medina. There is no information in the sources about the life of Meccan period. She married for the first time with Abdullah, son of Abu Bakr. Later, she married a few more people from the Companions of the Messenger of Allah. Because all of her later husbands were martyrs, the people of Madina said about her, "Whoever wants to be a martyr should marry 'Âtika".

One of the distinctive qualities of 'Âtika bint Zayd is the poetry that was widespread among Arabs both in pre-Islamic and Islamic periods, was one of the subjects that stood out. Some of her poems about both the Messenger of Allah and her martyred husbands have survived to the present day. Her fondness for worship, her sensitivity to praying in Masjid an-Nabawî, and to stipulate this to her husbands when she get married were mentioned among her remarkable features.

Keywords: History of Islam, Companions, Woman, Poet, 'Âtika bint Zayd.

Giriş

Mekkeli ilk Müslümanlardan biri olan ‘Âtike bint Zeyd, İslam öncesi dönemde yaşamış olan haniflerinden Zeyd b. Amr b. Nevfel’in kızıdır. Zeyd b. Amr’ın hak dini arayışı çocukları üzerinde etkili olmuş olmalıdır ki, hem ‘Âtike hem de abisi Saïd ilk iman edenlerdendir. Hayatının Mekke dönemine dair bilgilere kaynaklarda rastlanmamakla birlikte, Medine’de gerçekleştirdiği evlilikleri ve eşlerine yazdığı mersiyeler ile ilgili rivayetler karşımıza çıkmaktadır. Makalemizde onun hayatını ailesi, evlilikleri ve şair kişiliğini ortaya koyan mersiyeleri çerçevesinde ele alındı.

A. ‘Âtike Bint Zeyd’nin Nesebi ve Ailesi

1. Doğumu ve Nesebi

‘Âtike bint Zeyd b. Amr b. Nufeyl el-Kureyşi el-Adeviyye, Kureyş’in ‘Adiyoğulları koluna mensuptur. Hz. Ömer ile soyları Nufeyl’de birleşir.^[1] Annesi Ümmü Kürz bint Abdullah b. Ammar b. Malik el-Hadramî’dir.

Kaynaklarımızda ‘Âtike’nin doğum tarihine dair bir bilgiye rastlayamadık. Ancak günümüze ulaşan bazı bilgilerden hareketle yaklaşık tarihlendirme yapmak mümkün görünmektedir. Babası Zeyd b. Amr’ın risâletten yaklaşık beş yıl önce vefat ettiğine dair rivayetler,^[2] ‘Âtike’nin hicretten önce iman edenlerden biri olduğuna; ilk evliliğini Medine’de Abdullah b. Ebû Bekir ile yaptığına dair kuvvetli haberler göz önüne alındığında doğum tarihinin nübüvvetten ortalama 10-5 yıl önce yaklaşık 600-605 yılı olduğu söylenebilir. Medine’ye ilk hicret eden muhacirlerden olan ‘Âtike’nin^[3] vefat tarihinin ise 40/660,^[4] 41/661,^[5] 43/663^[6] ve Mu’âviye b. Ebî Süfyan’ın halifeliliğinin ilk yılları^[7] (H. 40-43) olduğu söylenmektedir.

-
- [1] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma’ârif*, nşr. Servet ‘Ukkâşe (b.y.: el-Hey’etu’l-Misriyyetu’l-‘Âmme, 1413/1992), 245; İbnu’l-Esîr, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, nşr. ‘Âdil Ahmed er-Rufâî (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1996), 7/199.
- [2] İbn Sa’d, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’, *et-Tabakât*, nşr. ‘Alî Muhammed ‘Omer (Kahire: Mektebetu’l-Hancî, 1421/2001), 3/353; İbn ‘Asâkir, Ebû’l-Kâsım ‘Alî b. el-Hasen, *Târîhu Dimeşk*, nşr. ‘Omer b. Çarâme el-‘Amravî (b.y.: Dârü’l-Fikr, 1415/1995), 19/512; İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İsmâil b. ‘Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *es-Sîretu’n-nebevîyye (el-Bidâye ve’n-nihâye)den*, nşr. Mustafâ ‘Abdulvahid (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1395/1976), 1/162.
- [3] İbn ‘Abdîberr, Ebû ‘Omer Yûsuf b. ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Abdîberr el-Kurtubî, *el-İstî‘âb fî ma’rifeti’l-‘ashâb*, nşr. ‘Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü’l-Cil, 1413/1992), 4/1876-1880.
- [4] Asri Çubukçu, “‘Âtike bint Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/73-74.
- [5] Sıbt İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu, *Mir’âtu’z-zamân fî tevârîhi’l-a’yân*, nşr. Muhammed Berekât vdğr (Dimeşk: y.y, 1434/2013), 6/401.
- [6] Câhız, Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî, *el-Hayevân* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 7/464.
- [7] İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, nşr. ‘Abdullâh b. Abdi’l-Muhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 11/153

2. Babası Zeyd b. Amr

‘Âtike bint Zeyd’in babası Zeyd b. Amr b. Nufeyl’dir. Nesebi, Zeyd b. Amr b. Nufeyl b. Abdüluzzâ b. Riyâh b. Abdullah b. Kurt b. Rezâh (Rizâh) b. Adî b. Ka’b b. Lüey el-Kuraşî el-Adevî’dir.^[8] Hz. Peygamber’in soyu ile Zeyd’in soyu Ka’b b. Lüey’de birleşir.

Hz. Ömer’in babası Hattab ile Zeyd’in babası Amr kardeşidir. Amr b. Nufeyl babasının ölümünden sonra, Hattab b. Nufeyl’in de annesi olan, üvey annesi Hanne/Hayye bint Câbir ile evlenmiştir.^[9] Bu evlilikten Zeyd b. Amr dünyaya gelmiştir. Dolayısı ile Hattab ile Zeyd bir taraftan da kardeşirler.^[10] İslam öncesi dönemde oğulların, vefat eden babalarının eşleri ile evlendiği görülmektedir.^[11] Ancak İslam ile birlikte bu evlilik yasaklanmıştır.^[12]

İslam öncesi dönemde dinî arayışları ile bilinen Zeyd, Mekke’de var olan putperestlik inancından uzak duran sayılı kişilerden biriydi. İbn İshak’ın naklettiği rivayete göre bir gün Zeyd b. Amr, sırtını Kâbe’ye yaslayarak; “*Ey Kureys topluluğu! Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, İbrahim’in dinine uyan benden başka kimse kalmamış.*” dedikten sonra “*Allah’ım! Sana ibadet etmenin en güzel yolunu bilsem öyle ibadet ederdim. Ama bunu nasıl yapacağımı bilmiyorum*” diye ekleyerek ellerinin üzerine secdeye kapandı.^[13]

Hz. Muhammed’e risâlet verilmeden önce Zeyd b. Amr ile karşılaştığı zaman aralarından geçen diyalog farklı kaynaklarda yer almaktadır.^[14] Ni-

-
- [8] İbn ‘Abdîberr, *el-İstî‘âb*, 2/614; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, ‘Alî b. el-Huseyn el-Kureşî, *el-Eğâni* (Beyrut: Dâru lhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1415H), 3/87; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 19/493; Suheyli, Ebû'l-Kâsım ‘Abdurrahman b. ‘Abdullâh b. Ahmed, *er-Ravd’ul-unf fî şerhi’s-sîreti’n-nebeviyye*, nşr. ‘Umar ‘Abdusselâm es-Selâmî (Beyrut: Dâru lhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1421/2000), 2/228; . İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/455; İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî, *Uyûnu'l-eser fî funûni'l-meğâzi ve's-şemâil ve's-siyer*, nşr. İbrâhîm Muhammed Ramadân (Beyrut: Dârü'l-Kâlem, 1414/1993), 1/80; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 1/153
- [9] İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî, *es-Sîre* (Kitâbu's-Siyer ve'l-Megâzi), nşr. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1398/1978), 117; Mus'ab ez-Zubeyrî, Ebû ‘Abdullâh Mus'ab b. ‘Abdullâh, *Nesebû Kureys*, nşr. Levi Provensal (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 364.
- [10] İbn İshak, *es-Sîre*, 117; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 245; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 19/493; Hâkim, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî, *el-Mustedrek âle's-sahihayn*, nşr. Heyet (b.y.: Dâru't-Te'sil, 1435/2014), 6/263.
- [11] İsfehânî, *el-Eğâni*, 3/87; Recep Erkoçaslan, “Hanîflerden Zeyd b. Amr b. Nufeyl’in Hayatı ve Şahsiyeti”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (Aralık / December 2020), 421-451.
- [12] Nisâ 4/22. “Geçmişte olanlar bir yana, babalarımızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”
- [13] İbn İshak, *es-Sîre*, 115-116; İbn Hişâm, Ebû Muhammed ‘Abdulmelik b. Hişâm el-Himyeri, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, nşr. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955), 1/225; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/354; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/316; Zehebî, Şemsüddîn Ebû ‘Abdullâh; Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân b. Kâymâz, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1427/2006), 1/183; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 1/154.
- [14] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/353; İsfehânî, *el-Eğâni*, 3/89; Suheyli, *er-Ravd’ul-unf*, 2/232; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/353; Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 3/88; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/322; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/181; el-Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. ‘Alî el-Huseynî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, nşr.

tekim İbn İshak'ın yer verdiği rivayette, Hz. Peygamber'i, putlara kesilen kurban etinin yenmemesi konusunda ilk uyararı kişinin Zeyd b. Amr olduğu zikredilmiştir.^[15] Bir başka İbn İshak rivayetinde ise Kureyş ile dini anlayışı nedeni ile bağlarını koparan Zeyd'in Mekke'nin yüksek tepelerine çıktığı, orada Hz. Peygamber ve ona eşlik eden Zeyd b. Hârise ile karşılaştığı anlatılır. Bu karşılaşma esnasında Zeyd b. Harise'nin yanında putlar adına kesilen kurban eti bulunduğu, bu etten Zeyd b. Amr'a ikram ettiği, onun da Allah'tan başkası adına kesilen eti yemeyi reddettiği bilgisine yer verilir.^[16]

Zeyd'in vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Kureyş'in Kâbe'yi yeniden inşa ettiği sene, nübüvvetten beş yıl önce öldüğü rivayet edilmektedir.^[17] Bir başka rivayette ise nübüvvetten üç yıl civarı bir süre önce vefat ettiği söylenmektedir.^[18]

Cahiliye döneminde Araplar arasında şiir önemli bir iletişim aracı idi. Zeyd b. Amr da içindeki tevhid inancını yansıttığı şiirleri ile dikkat çekmektedir:^[19]

“İşler taksim edildiğinde bir Tanrıya mı yoksa bin Tanrıya mı inanacağız.
Lat ile Uzza'yı, hepsini azlettim. Sağlam ve sabırlı bir adam böyle yapar.
Uzza ile onun iki kızına inanmam. Benî Amr'ın iki putunu da ziyaret etmem
Koyunlara da inanmam. Çok eski zamanda henüz aklım ermediği sıralarda
bizim Tanrımız idi.
Hayret ettim, görenler için gecelerde ve gündüzlerde hayret edilecek hikmetler vardır.

Muhammed 'Abdulhamid en-Nemisi (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999), 2/351; Halebi, Ebû'l-Ferec 'Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Nüreddîn b. Burhâneddîn, *İnsânu'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427 H), 1/180.

[15] Hz. Peygamber'in vahiy öncesi hayatında putlar için kesilen kurban etinden yiyip-yemediğine dair tartışmalara konu olan bu rivayetler ve bunların değerlendirilmesi konusunda detay için bk. Ali Osman Ateş, “Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEÜİFD)* 4 (1987), 363–402.

[16] İbn İshak, *es-Sîre*, 118.

[17] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/353; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 19/512; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 1/162; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve silatu târîh et-Taberî* (Beirut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 11/513; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/265; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 3/88.

[18] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/331.

[19] İbn İshak, *es-Sîre*, 117; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/226; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 19/513; Suheyfî, *er-Ravd'ul-unf*, 2/235.

أرباً واحداً أم ألف رب ... أدین إذا تقسمت الأمور
عزلت اللات والعزی جميعاً ... كذلك يفعل الجلد الصبور
فلا عزی أدین ولا ابتئها ... ولا صنمي بني عمرو أدیر
ولا غنماً أدین وكان ربنا لنا ... فی الدهر إذ حلني بسیر
عجبت وفي الليالي معجبات ... وفي الأيام يعرفها البصیر
بأن الله قد أفضى رجالاً ... كثيراً كان شأنهم الفجور
وأبقى آخرين ببر قوم ... فیربك منهم الطفل الصغیر
وبينا المرء بعثر تاب يوماً ... كما يتروح الغصن النضیر

Allah, işleri kötülük olan çok kimseyi yok etti.

İylilik yapan kavimler kaldı, Onlardan da küçük çocuklar büyüyor.

Zaman olur zayıflamış bir insan yeniden sıhhat kazanıp üzerine çiğ düşmüş ağaç dalı gibi canlanır”^[20]

Farklı bir şiirinde de Allah’a olan inancı şu şekilde ifade eder:^[21]

“Ağır kayalar taşıyan yeryüzünün teslim olduğuna döndüm yüzümü

Tatlı su taşıyan bulutların teslim olduğuna döndüm yüzümü

O bulutlar bir beldeye gönderildiğinde itaat eder, oraya bardaktan boşanırcasına yağmur isabet ederdi.

Ve yüzümü döndüm hâlden hâle değiştiren rüzgârın teslim olduğuna.”

Saîd b. Zeyd’in Hz. Ömer ile birlikte, babası Zeyd b. Amr için Resûlullah’tan dua istediği, Hz. Peygamber’in de Zeyd’in tek ümmet olarak diriltileceğine dair ifadesi dikkat çekmektedir.^[22]

3. Kardeşi Saîd b. Zeyd

‘Âtike bint Zeyd’in kardeşi Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl b. Abduluzza b. Riyah b. Abdullah b. Kurta b. Rizah b. Adî b. Kâb b. Lüey el-Kureyşi el-A-deviyy’dır. Annesi Fatıma bint Ba’ce b. Melîh el-Huzâa’dır. Saîd b. Zeyd’in künyesinin Ebû A’ver olduğu bildirilmektedir.^[23]

Saîd b. Zeyd’in doğum tarihine ilişkin net bir bilgiye rastlayamasak da günümüze ulaşan rivayetlerden yaklaşık bir tarih belirlemek mümkündür. Saîd’in ilk Müslümanlardan olduğu,^[24] Hz. Peygamber’in Dârü’l-Erkâm’a

[20] Makalede yer alan şiirlerin çevirisi tarafımıza aittir.

[21] İbnü’l-Kelbî, Ebû’l-Munzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, *Kitâbu’l-esnâm*, nşr. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Misriyye, 2000), 21; İbn İshak, *es-Sîre*, 117; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dîmeşk*, 19/515; Suheyli, *er-Ravd’ul-umf*, 2/244.

أَسْلَمْتُ وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمْتُ ... لَهُ الْأَرْضُ تَحْمِلُ صَخْرًا تَقَالَا
وَأَسْلَمْتُ وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمْتُ ... لَهُ الْمِزْنَ تَحْمِلُ عَذْبًا زَلَالَا
إِذَا هِيَ سَبَقَتْ إِلَى بِلْدَةٍ ... أَطَاعَتْ فَصَبَتْ عَلَيْهَا سَجَالَا
وَأَسْلَمْتُ وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمْتُ ... لَهُ الرِّيحُ تَصْرِفُ حَالَا فَحَالَا

[22] İbn İshak, *es-Sîre*, 119; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 1/226; Yahya b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Sellâm el-Kayravânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, nşr. Hind Şelebî (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1425/2004), 197; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/353; Isfehânî, *el-Eğânî*, 3/90; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dîmeşk*, 19/506; İbnü’l-Esîr, *Üsûlü’l-ğâbe*, 2/354.

[23] Mus’ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, 365; Vâkıdî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Omer b. Vâkıd el-Eslemî, *el-Meğâzî*, nşr. Marsden Jones (Beirut: Dârü’l-Alemî, 1409/1989), 2/770; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/183, 352; 8/135; Halife b. Hayyât, Ebû ‘Amr Halife b. Hayyât el-‘Usfurî, *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât*, nşr. Suheyli Zekkâr (b.y.: Dârü’l-Fikr, 1414/1993), 56; Ebû Ahmed el-Hâkim, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Kerâbisî, *el-Esâmî ve’l-kunâ*, nşr. Muhammed b. ‘Alî el-Ezherî (b.y.: Dârü’l-Fârûk, 1436/2015), 1/295; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 245-246; el-Mes’ûdî, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. el-Huseyn b. ‘Alî, *et-Tenbîh ve’l-İsrâf*, nşr. ‘Abdullah İbrâhîm es-Sâvî (Kahire: Dârü’s-Sâvî, ts.), 205; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân*, 7/241.

[24] İbn İshak, *es-Sîre*, 143; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 1/252, İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebîr*, nşr. Salâh b. Fethî (Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse, 1427/2006), 3/168; Taberî, *et-Târîh*, 11/563; Zehebî, *Siyeru a’lâm*, 1/ 205; 3/ 95

girmesinden önce^[25] ve yirmi yaşını geçmeden İslam'ı seçtiği^[26] ve 50-51/671 senesinde yetmişli yaşlarında vefat ettiğine dair rivayetlerden^[27] hareketle tahmini olarak risâletten yaklaşık 10 yıl önce, 590-600 yılları arasında doğmuş olabileceği söylenebilir.^[28]

Allah Resûlü'nün cennetle müjdelediği söylenen on kişiden biri de Saïd b. Zeyd'dir.^[29] Saïd Hz. Ömer'in kız kardeşi Fatıma b. Hattab ile evliydi. O ve eşi, Ömer b. Hattab'dan önce Müslüman oldular. Hatta Ömer'in Müslüman olmasına sebep olduklarına dair rivayet meşhurdur.^[30]

İlk Müslümanlardan olan Saïd b. Zeyd ve karısı, Medine'ye hicret izni çıktıktan sonra hicret eden ilk muhacirlerdendir.^[31] Medine'ye hicret eden Saïd b. Zeyd ve beraberindekiler Medine'de Ebû Lübâbe'nin kardeşi Rifâ'a b. Abdül-Münzir tarafından misafir edilmişlerdir.^[32]

Saïd b. Zeyd'in Bedir savaşına katılmadığı rivayet edilmektedir. Resûlullah tarafından Talha b. Ubeydullah ile birlikte istihbarat toplamakla görevlendirilen Saïd'in bu esnada Şam bölgesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Savaşın

[25] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/354; 10/253; Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-esrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zirikli (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996), 10/ 469; Taberî, *et-Târîh*, 11/563; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/ 265; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/15; Cevâd 'Alî (ö.1408/1987), *el-Mufasssal fi târîhi'l-'arab kable'l-İslâm* (b.y.: y.y., 1422/2001), 12/52.

[26] Abdurrahman Refet Paşa, Sahabe Hayatından Tablolar, çev. Tacettin Uzun (İzmir: Uysal Kitabevi, 1988), 1/185; Hüseyin Sav, *Saïd b. Zeyd'in Hayatı, Kişiliği ve Siyasi Konumu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 13.

[27] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/135; Fellas, Ebû Safî Amr b. 'Alî, *et-Târîh*, nşr. Muhammed et-Taberânî (Riyad: Merkezu'l-Melîl Faysal, 1436/2015), 217; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'il, *et-Târîhu'l-'evsat*, nşr. Teyşîr b. Sa'd, Yahyâ b. 'Abdullâh, (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1426/2005), 1/665; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 246.

[28] İslam Ansiklopedisi'nde "Saïd b. Zeyd" maddesinde doğum tarihi m. 600 civarı olarak verilmektedir. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Saïd b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/580-581.

[29] Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdullah Süfyân b. Sa'id b. Mesrûk el-Küfî, *Tefsîru's-Sevrî*, nşr. Ebû Ca'fer Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 160; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/356; Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Fedâilu's-sahâbe*, nşr. Vasiyyullâh Muhammed 'Abbâs (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1404/1983), 1/113; Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 10/ 469; el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr*, 4/ 93; Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-hadis*, nşr. Zuheyr Şakik el-Kebbî (b.y.: Dâru İhya'ü'l-'Ulûm, 1416/1996), 15; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/615; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/456; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 1/158.

[30] İbn İshak, *es-Sîre*, 183; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/253, 343-343; Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-sahâbe*, 1/279; Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 10/286-287; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. 'Ahmed el-Bustî, *es-Sikât*, nşr. Şerefüddîn Ahmed, (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1395/1975), 1/73; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *es-Sîretu'n-nebeviyye ve âhâbâru'l-hulefâ'*, nşr. 'Aziz Bey v.dğr. (Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1996), 1/86; Hâkim, *el-Mustedrek*, 7/109; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/987; Suheyli, *er-Ravd'ul-unf*, 3/163-164; İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1/145; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 2/33-36; Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal*, 12/52.

[31] İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/615; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/ 456; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/241

[32] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/355; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/244.

ardından Medine'ye dönen Resûlullah'ın Talha ve Saîd'e ganimetten pay verdiği görölmektedir.^[33] Mes'udî'nin yer verdiği bir haberde ise Talha b. Ubeydullah ve Saîd b. Zeyd'in ticaret için Şam'da buldukları ifade edilmektedir. Lakin savaş sonrası Hz. Peygamber'in ganimetten kendilerine pay vermesi istihbarat görevinin daha makul bir sebep olduğuna işaret etmektedir.^[34] Fiili olarak Bedir'de bulunamayan Saîd, Resûlullah ile birlikte Uhud ve Hendek savaşına katılmıştır.^[35]

Hulefâ-yı Raşidin döneminde pek çok savaşta etkin görev alan Saîd b. Zeyd'in Müslümanlar arasında çıkan siyasi ihtilaflarda fitneden uzak durduğu, sahabenin üstünlüğünü her zaman vurguladığı görölmektedir.^[36]

Allah Resûlünden kırk sekiz hadis nakleden^[37] Saîd b. Zeyd H.50 ya da 51 senesinde yetmiş küsur yaşında iken vefat etmiştir.^[38] Başka bir rivayette ise H. 58 senesinde vefat ettiğini bildirilir.^[39] Vefat nedeninin ishal olduğu rivayet edilmiştir.^[40] Yaşamının son yıllarını geçirdiği Akîk'de vefat ettiği, naaşının Medine'nin merkezine omuzlarda getirildiği ve oraya defnedildiği zikredilir.^[41] İbn Sa'd, Saîd'in Muaviye'nin hilafeti döneminde Kûfe'de vefat ettiğine dair bir rivayete yer vermektedir. Namazını Muğire b. Şu'be'nin

- [33] İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/684, Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/19, 101; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/10-11, 3/198; Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât el-'Usfurî, *et-Târîh*, nşr. Ekrem Diyâ el-'Umerî, (Dimeşk - Beyrut: Dâru'l-Kâlem - Mu'essesetu'l-Risâle, 1397/1977), 63; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/120; Taberî, *et-Târîh*, 2/478; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *es-Sîretu'n-nebeviyye ve âhbârü'l-hulefâ*, 1/158, 182-183, 187; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/615; İbnu'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb el-Cevziyye, *Zâdu'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd* (Beyrut: Muessesetu'l-Risâle, 1415/1994), 3/333.
- [34] Mes'udî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Hüseyn b. 'Alî, *et-Tenbîh ve'l-işraf*, nşr. Abdullah İbrâhîm es-Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, ts), 205.
- [35] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/ 471; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö.310/923), *el-Muntehab min zeyli'l-müzeyyel* (Beyrut: Mu'essesetu'l-'A'lemî, ts), 18; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/ 242.
- [36] Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-sahâbe*, 2/570; Fâkihî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî, *Ahbârü Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihi*, nşr. 'Abdulmelik 'Abdullâh Dehîş (Beyrut: Dâru Hadar, 1414 H), 4/57; Nesâ'î, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Hurâsânî, *Fedâilu's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1405/1984), 32-33; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/268, 284; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/72, 73, 74; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/248.
- [37] Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/ 247; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/ 94;
- [38] İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/253, İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/358; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 246; Beğavî, *Mu'cemu's-sahâbe*, 2/ 577; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Meşâhîru 'Ulemâi'l-emsâr ve a'lâmu fukahâi'l-aktâr*, nşr. Merzûk 'Alî İbrâhîm (b.y.: Dâru'l-Vefâ', 1411/1991), 26; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/265; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/620; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2/457
- [39] İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2/458.
- [40] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/92.
- [41] Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Mustafâ el-'A'zamî (Ebû Dabî: Muessesetu Zâyid b. Sultân, 1425/2004), "Cenâiz", 794; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/357; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/ 471-472; İbn 'Abdilberr, Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim Muhammed 'Atâ - Muhammed 'Alî Mu'avvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421/2000), 3/57.

kıldırıldığını eklemektedir.^[42] Abdullah b. Ömer'in Medine'de Cuma namazı için hazırlandığı esnada Saîd'in vefat haberini aldığı ve cenaze için yola çıktığı, bu nedenle Cuma namazını kaçırdığına dair haberler de dikkat çekmektedir.^[43] Ayrıca Saîd'in cenazesini Medine'de Sa'd b. Ebî Vakkas'ın yıkadığı,^[44] mezara da Sa'd^[45] ve İbn Ömer'in indirdiği bildirilmektedir.^[46] Bu detaylardan Medine'de vefat ettiği görüşü daha isabetli görünmektedir.^[47]

B. 'Âtike bint Zeyd'in Evlilikleri ve Eşleri

Kusursuz güzelliği, bilgeliği, mahareti ve görgüsü ile meşhur^[48] 'Âtike'nin birden fazla sahabî ile evlendiği görülmektedir. Evlendiği bütün eşlerinin kendisinden önce şehit olması sebebiyle Abdullah b. Ömer'in 'Âtike hakkında "Kim şehit olmak isterse 'Âtike ile evlensin" dediği kaydedilmektedir.^[49] Bu söz kendisine ulaşınca İbn Ömer'e hicivle karşılık veren 'Âtike, Zübeyr b. Avvâm'ın vefatından sonra kendisiyle evlenmeyi düşünen Hz. Ali'ye endişesini dile getirir, diğer eşleri gibi onun da öldürülmesinden korktuğunu söyleyerek bu düşüncesinden vazgeçmesini sağlar.^[50]

[42] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/358; 8/135; Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 10/473; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/92.

[43] Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015), 3/173; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/356; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî, *el-Musannef*, nşr. Sa'd b. Nâsir eş-Şetîrî (Riyad: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 1436/2015), 4/94; Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl, *el-Câmi'u'l-musnedü's-sahîhu'l-muhtasar*, nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsir, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Meğazi", 8 (No:3990); Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 10/ 471; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/245; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/ 92.

[44] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/358 (3/357'de Saîd'i yıkayan kişinin Saîd b. Malik olduğu zikredilmektedir); Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 10/471; Ebû Zur'a ed-Dimeşkî, Ebû Zur'a 'Abdurrahmân b. 'Amr, *Târîhu Ebî Zur'a*, nşr. Ni'metullah el-Kûcânî (Dimeşk: Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabîyye, ts), 223; Beğavî, Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muhammed, *Mu'cemu's-sahâbe*, nşr. Muhammed 'Avd el-Menkûş, İbrâhîm İsmâ'îl el-Kâdî, (Kuveyt: Mibretu'l-Âl ve'l-Ashâb, 1432/2011), 2/577; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed eş-Şâmî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, nşr. Hamdî b. 'Abdulmecid es-Selefi, (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, 1983), 1/149, 150; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/266; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Ali el-Husrevircidî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, nşr. 'Abdullâh et-Turkî, (b.y.: Merkezu Hecer, 1432/2011), 2/401; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/458.

[45] Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 10/472; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 1/149

[46] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 2/342; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 1/149; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/265.

[47] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/135; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2 /455-458.

[48] İbn 'Abdîberr, *el-İstî'âb*, 4/1877; İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülük ve'l-'umem*, nşr. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ - Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992), 5/191; Câhız, *Hayevân*, 7/465; Isfehânî, *el-Eğânî*, 18/300.

[49] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/104; İbn Hamdûn, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. 'Alî b. Hamdûn Bahâ'u'd-Dîn el-Bağdâdî, *et-Tezkiretu'l-hamdüniyye* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1417h), 4/255

[50] İbn 'Abdîberr, *el-İstî'âb*, 4/1879; İbnu'l-Esîr, İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târîh*, nşr. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1417/1997, 2/431; el-'Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Huseyn er-Râzî, *Nesru'd-durri fî'l-muhâdarât*, nşr. Hâlid 'Abdulğani Mahfût, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004) 69; Isfehânî, *el-Eğânî*, 18/301.

Kaynaklarda zaman zaman farklı isimler zikredilse de^[51] Abdullah b. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Zübeyr b. Avvâm ile evlendiğine dair kuvvetli rivayetler bulunmaktadır.^[52] Tüm bu evliliklerinden sonra Resûlullah'ın torunu Hz. Hüseyin ile de evlendiği, Kerbelâ'da şehit edildiğinde yanında olduğu ve başını topraktan kaldıran ilk kişinin 'Âtike olduğunu anlatan bir haber de dikkat çekmektedir.^[53]

1. Abdullah b. Ebû Bekir

İlk evliliğini Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah ile gerçekleştiren 'Âtike bint Zeyd'in bu evliliği esnasında bir boşanma yaşadığı nakledilir. Abdullah b. Ebû Bekir'in 'Âtike'ye karşı duyduğu büyük aşk sebebiyle cemaat namazlarını da ticaretini de aksattığı; bu nedenle babası Hz. Ebû Bekir'in oğlunun eşinden tek talakla boşanmasını istediği, Abdullah'ın da babasının isteğini yerine getirdiği görülmektedir. Ancak Abdullah b. Ebû Bekir'in 'Âtike'ye olan büyük aşkı onun acı çekmesine sebep olur, bir gece namaz kıldığı esnada çektiği özlemi şiire döken Abdullah'ın ıstırabını duyan Hz. Ebû Bekir, oğlunun tekrar eşine dönmesine izin verir.^[54] Abdullah'ın 'Âtike için yazdığı şiir farklı kaynaklarda yer almaktadır:^[55]

*Ey 'Âtike! Güneş ışıklarımı saçtığı ve
Kuşlar öttüğü sürece seni unutmuyacağım.*

*Ey 'Âtike! Her gece ve gündüz kalbim
Seninledir. Ruhlar gizedikleriyle asılıdır.*

*Onun çetin bir yapısı, görüşü ve mantığı var.
O hayâ sahibi, iffetli ve bir hazinedir.*

- [51] İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *el-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstadter (Beirut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts), 437; Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Leysî, *el-Mehâsin ve'l-'eddâd* (Beirut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423/2002), 220; Âbî, *Nesru'd-durri*, 69; Zeynuddîn İbnu'l-Muvaffak, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn b. 'Abdurrahmân İbni'ş-Şeyh Ebi'l-Haremi Mekki b. 'Osmân eş-Şâri'î eş-Şâfi'î, *Murşidu'z-zuvvâr 'ilâ kubûri'l-'ebrâr* (Kahire: ed-Dârü'l-Misriyyeti'l-Lubnâniyye, 1415h), 2/279; Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 6/401.
- [52] İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 246; Veşşâ, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ahmed, *ez-Zarf ve'z-zurefâ*, nşr. Kemâl Mustafâ, (Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 1371/1953), 102-103; Harâ'itî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer es-Sâmerrî, *İ'tilâlu'l-kulûb*, nşr. Hamdî ed-Demirdâş (Riyad: Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1421/2000), 224; Zeynuddîn İbnu'l-Muvaffak, *Murşidu'z-zuvvâr*, 2/279.
- [53] İsfahânî, *el-Eğânî*, 18/302-303; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/253-255.
- [54] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/108-109; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, 277.
- [55] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/108-109; Veşşâ, *ez-Zarf*, 102; İsfahânî, *el-Eğânî*, 18/ 300-301; İbn 'Abdîlberri, *el-İstî'âb*, 4/1876-1877; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/253; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 7/199.

أَعَاتِكَ لَا أَنْسَاكَ مَا ذَرَّ شَارِقٌ ... وَمَا نَاحَ فُعْرِيَّ الْحَمَامِ الْمَطْلُوقِ
أَعَاتِكَ قَلْبِي كُلَّ يَوْمٍ وَلَيْسَ لِي ... لَدَيْكَ بِمَا تَخْفِي الْفُؤُوسَ مُعَلَّنِي
لَهَا خُلُقٌ جَزَلٌ وَرَأْيٌ وَمَنْطِقٌ ... وَخُلُقٌ مَصُونٌ فِي حَيَاءٍ وَمَصْدَقٌ
فَلَمْ أَرْ مِثْلِي طَلِقَ الْيَوْمَ مِثْلَهَا ... وَلَا مِثْلَهَا فِي غَيْرِ شَيْءٍ نَسَطَلِقُ

*Benim gibi bir günde onun gibisini boşayanı görmedim
Onun gibi bir suçu olmadan boşananı da görmedim.*

Hz. Ebû Bekir oğlunun ıstırabını fark ederek 'Âtike ile yeniden evlenmesine izin verir. Eşine döndüğüne tanıklık eden mevlası Eymen'i âzâd eden^[56] Abdullah, duygularını şu şekilde dizelere dökmüştür:^[57]

*Ey 'Âtike! Hiç şüphe yokken boşandın.
Sonra meydana gelen bir durum için geri döndün
Allah'ın emridir bu, bir şöyle gelir bir böyle
Sevgi ve zıtlık bulunan durum insan içindir.
Ve kalbim ayrılıktan kaçmaya devam eder.
Kalbim Allah'ın yaklaştırdığıyla sukûnete erer.
Sende memnun olmadığım bir şey görmüyorum
Gerçekten sende bütün güzellikler toplanmış
Çünkü sen Allah'ın yüzüne güzellik verdiklerindensin
Allah'ın güzellik verdiği yüzü ayıplayan olamaz.*

Kısa zaman sonra eşi 'Âtike bint Zeyd'e dönen Abdullah b. Ebû Bekir'in, kendi ölümünden sonra başkası ile evlenmemesi için eşinden söz aldığı ve ona bahçesinden ya da servetinden bir pay bıraktığı rivayet edilir.^[58] 'Âtike'ye yeniden kavuşan Abdullah, babası Hz. Ebû Bekir'e verdiği söz üzerine bu kez Hz. Peygamber'in gazvelerine katılmaktan geri durmaz. Nitekim biz onun Mekke Fethi'ne, Huneyn Gazvesi'ne ve Tâif kuşatmasına iştirak ettiğini görüyoruz. Katıldığı Tâif kuşatması esnasında Ebû Mihcen es-Sekâfi'nin attığı okla yaralanan Abdullah bir süreliğine iyileşti.^[59] Kısa zaman sonra ağrılarının yeniden nüksetmesi üzerine tekrar rahatsızlandı. Bu rahatsızlığı

[56] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/254; Ru'aynî, Ebû Mûsâ 'Îsâ b. Süleyman el-Endelusi, *el-Câmî' lima fi'l-cevâmi' min esmâ'i's-sahâbeti'l-a'lâm*, nşr. Mustafâ Bâcû (b.y.: Mektebetu'l-İslâmî, 2009), 1/274.

[57] İsfahânî, *el-Eğâni*, 18/300-301; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1876-1877;

أَعَاتِكَ قَدْ طَلَّقْتَ فِي غَيْرِ رِيَاءٍ ... وَزَوَّجْتَ لِلْأَمْرِ الَّذِي هُوَ كَائِنٌ
كَذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ غَسَادٌ وَرَائِحٌ ... عَلَى النَّاسِ فِيهِ أَلْفَةٌ وَتِسَائِينَ
وَمَا زَالَ قَلْبِي لِلتَّفَرُّقِ طَائِرًا ... وَقَلْبِي لِمَا قَدْ قَرَّبَ اللَّهُ مَسَاكِينَ
لِيُهَيِّبَكَ أَنِي لَا أَرَى فِيكَ سَخَطَةً ... وَأَنَّكَ قَدْ تَمَثَّلْتَ عَلَيَّكَ الْمَحْسَابِينَ
فَأَنَّكَ مَبْنُورٌ زَيْنَ اللَّهِ وَجَهَهُ ... وَلَيْسَ لَوْجُو زَانَهُ اللَّهُ شَسَائِينَ

[58] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'il, *et-Târîhu'l-'evsat*, nşr. Teysîr b. Sa'd, Yahyâ b. 'Abdullâh (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1426/2005), 1/366; İsfahânî, *el-Eğâni*, 18/300-303; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 10/108-109'da Abdullah'ın kendisinden olduğu yedi dinar bıraktı. Hz. Ebû Bekir ise onu arttırdığı kaydedilmektedir; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/254; el-Muttakî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Hisâmî'd-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfüri, *Kenzu'l-'ummâl*, nşr. Bekrî Hayyânî (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981), 13/633.

[59] Vâkîdî, *el-Meğâzi*, 3/930; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/874; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/389; Mehmet Ali Sönmez, "Abdullah b. Ebû Bekir es-Sıddîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/96.

sonucu Şevvâl 11/632-33'de babası Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde vefat etti. Onu defnetmek üzere mezarına Hz. Ömer, Talha b. Ubeydullah ve kardeşi Abdurrahman indi. Namazını babası kıldırdı.^[60] Abdullah'ın 'Âtike ile evliliğinden çocuk sahibi olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak İbn Sa'd *Tabakât*'da Abdullah'ın Âişe bint İyâs isimli bir kadından İbrahim adında bir oğlu olduğunu bildirir.^[61] Abdullah'ın oğlunun nesli devam etmemiştir.^[62] 'Âtike eşine olan sevgisini, ona olan hayranlığını ve onun ardından duyduğu derin özlemini, "yemin ederim gözüm senin için yanıyor, bedenim senden kopamıyor..." "gözlerim onun gibi cesur bir genci görmedi, ölüme dalanım..." vb ifadelerle mersiyesinde dile getirmiştir.^[63]

'Âtike, ilk eşi Abdullah'ın ölümünden sonra bir rivayete göre Hz. Ömer'in abisi Zeyd b. Hattab ile evlendi.^[64] Ancak bu konu ihtilafıdır. Zira Abdullah'ın vefat tarihi ile Zeyd b. Hattab'ın şehit olduğu Yemâme savaşının tarihi 12/632-33 çok yakındır. Abdullah'ın vefatından sonra iddet süresi, az sonra zikredeceğimiz Hz. Ömer ile nikâhlanması esnasında Hz. Ali ile 'Âtike arasında geçen konuşma ve 'Âtike bint Zeyd'in vefat eden diğer eşleri için yazdığı şiirlerin günümüze ulaşmasına rağmen, Zeyd b. Hattab ile ilgili bir şiirine rastlamayıp da bu evliliğin gerçekleşmemiş olabileceğine dair görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

2. Hz. Ömer

Hz. Ömer, Abdullah b. Ebû Bekir'in vefatının ardından iddet süresi dolan 'Âtike bint Zeyd'e evlenme teklifinde bulunmak için bir aracı gönderdi. Ancak, 'Âtike, Abdullah'ın vefatından sonra evlenmeyeceğine dair verdiği söz ve hatta bunun için Abdullah tarafından kendisine bırakılan mal-mülk gerekçesi ile bu teklifi reddetti. Bu gerekçeleri yeterli bulmayan Hz. Ömer

[60] Vâkidî, *el-Megâzi*, 3/931; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/486; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/20; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/92; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/305; Zehebî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, nşr. Dr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (b.y.: Dâru el-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 2/34.

[61] Bir diğer rivayete Abdullah b. Ebû Bekir'in İsmail adında bir oğlu olduğu, ancak soyunun devam etmediği kaydedilir. Bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Ali b. Ahmed el-Endelüsî, *Cemheretu ensâbi'l-Arab*, nşr. Heyet (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 137.

[62] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/20; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, 277.

[63] Bu mersiye bir sonraki başlıkta yer vereceğiz.

[64] İbn 'Abdilberr, *el-İstizkâr*, 2/468; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1876; İbn Raslan, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Huseyn, *Şerhu suneni Ebî Dâvûd*, nşr. Heyet (b.y.: Dârü'l-Felâh, el-Feyyûm 1437/2016), 3/589; Suyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Şerhu şevâhidi'l-muğni*, nşr. Muhammed Mahmûd İbnu't-Telâmîd (b.y.: y.y., 1386/1966), 72; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 7/199-201; Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetu'l-kâri şerhu sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsi'l-Arabî, ts), 2/754; Suyûtî, *Şerhu şevâhidi'l-muğni*, 72; Hakan Temir, "Hz. Ömer'in Ağabeyi Zeyd b. Hattab'ın Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (Mart 2020); 135.

“Allah'ın helal kıldığını neden kendine haram kılıyorsun?” diyerek 'Âtike'ye bu işi bir bilene danışmasını tavsiye etti. Hz. Ali'ye meselenin sorulması üzerine bahçeyi Abdullah b. Ebû Bekir'in ailesine iade ederek Hz. Ömer ile evlenmesinin uygun olacağı cevabını almıştır.^[65] Bu arada farklı bir rivayette, Hz. Ömer'in kefareti için yirmi dinar gönderdiğinden söz edilir.^[66]

İbn Sa'd'da yer alan bir rivayette bahsedildiğine göre ise 'Âtike Hz. Ömer ile evlenince, Hz. Aişe kendisine haber göndermiş, kardeşi Abdullah'ın ona verdiği hediyeleri iade etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Hatta 'Âtike'nin Abdullah b. Ebû Bekir'in vefatından duyduğu büyük acı ile dile getirdiği “*Yemin ederim, nefsim senin için yas tutmaya devam ediyor. Tenim de senden kopamıyor, rengi soluyor*” beytine gönderme yaparak topraklarını geri istemiştir.^[67]

Abdullah'a verdiği yeminle ilgili sorunu çözen 'Âtike bint Zeyd'in bu kez evlenme teklifini kabul edebilmek için Hz. Ömer'e iki şart öne sürdüğü görülmektedir. Biri Mescid'e gitmesine engel olmaması, diğeri de kendisini dövmemesidir.^[68] Sonunda 'Âtike'nin şartlarını kabul eden Hz. Ömer 12/633 senesinde, Resûlullah'ın ashabının da aralarında bulunduğu merasimde düğün yemeği ikram ederek 'Âtike ile evlendi.^[69] Bu düğüne katılanlar arasında Hz. Ali de vardı. 'Âtike ile konuşmak için Hz. Ömer'den izin istedi. Hz. Ömer'in izin vermesi üzerine 'Âtike ile perde arkasından konuşan Hz. Ali, ona Abdullah b. Ebû Bekir'in arkasından söylediği şiirde geçen “*Yemin ederim, gözüm senin için yanmaya devam ediyor. Bedenim de senden kopamıyor, rengin soluyor*” beyitlerini hatırlattı. 'Âtike'nin ağlamaya başlaması ile Hz. Ömer, Hz. Ali'ye eşi ölen her kadının yeniden evlenebileceğini söyleyerek neden böyle yaptığını, sordu.^[70] Ali (ra) Yüce Allah'ın “*Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.*”^[71] buyruğu gereği onu uyarmak istediğini söyledi. Hz. Ömer de onu anlayışla karşıladı.^[72]

[65] İsfehânî, *el-Eğânî*, 18/300-303; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/254.

[66] İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî, *Ahbâru'n-nisâ* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1403/1982), 214.

[67] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 10/252-253.

[68] İleride de temas edeceğimiz üzere 'Âtike aynı şartları Zübeyr b. Avvâm ile evliliğinde de öne sürecektir: İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 7/201; İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. 'Alî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, nşr. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1429/2008), 14/20.

[69] Taberî, *et-Târîh*, 3/385; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/444; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 2/182; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/111; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/536.

[70] Zübeyr b. Bekkâr, Ebû 'Abdullâh ez-Zübeyr b. Bekkâr el-Kureşî, *el-Fukâhe ve'l-muzâh*, nşr. Huseyn b. Haydar el-Hâşimî (b.y.: y.y., 1439/2017), 41; Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî, *Şerhu divânu'l-hamâse*, nşr. Garîd eş-Şeyh (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 773-776;

[71] Saff 61/3

[72] Veşşâ, *ez-Zarf*, 102-103; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/254.

Hız. Ömer ile evliliği esnasında namazlarını mescitte kılan 'Âtike'nin bu durumundan kocasının rahatsız olduğu zikredilir. Ancak eşinin kendisini cemaatle namazdan men etmemesi üzerine namazlarını mescitte eda etmeye devam eden 'Âtike, kocasının vefatına sebep olan suikast girişimi esnasında mescitte bulunmaktadır.^[73]

Bu evlilik esnasında Halife Hız. Ömer'in Basra ve Kufe valiliğini yürüten Ebû Musa el-Eş'ari, halifenin eşi 'Âtike bint Zeyd'e elbiselik kumaş hediye etti. Yöneticilerinin hediye alıp vermesi konusunda hassasiyeti bilinen Hız. Ömer, bunu öğrenince celallendi ve o kumaşı alıp karısının başına çarptı. Aynı şekilde valisi Ebû Musa el-Eş'ari'yi de yanına çağırıp fırçaladı ve hediyesini iade etti.^[74] Ayrıca prensipleri gereği Hız. Ömer'in yönetim işlerine eşlerini karıştırmak istemediği de bir vâkıdır. Nitekim Bahreyn'den Hız. Ömer'e misk getirilmişti. Bunu taksim edecek birini arayan Halife, taksim işini üstlenmek istemesine rağmen 'Âtike'yi bundan men etmiştir. Zira 'Âtike miskleri taksim ederken eline bulaşan miktarın dahi adaletsiz paylaşıma sebep olacağını düşünen Hız. Ömer'in^[75] doğabilecek dedikoduların önüne geçmek istediğini de söyleyebiliriz.

Hız. Ömer ile 'Âtike'nin evliliğinden 'İyad isimli bir çocukları olmuştur.^[76] 'İyad b. Ömer hakkında tabakât, terâcim ve tarih kitaplarında yaptığımız araştırmada, annesinin kimliği dışında tatmin edici herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

3. Zübeyr b. Avvâm

İkinci evliliğini Hız. Ömer ile yapan 'Âtike'nin halifenin vefatından sonra Zübeyr b. Avvâm ile evlendiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birinde Zübeyr b. Avvâm'ın 'Âtike ile evlenmek için oldukça çaba gösterdiği görülmektedir. Hız. Ömer'in vefatından sonra Talha b. Ubeydullah'ın iddet süresi dolan 'Âtike bint Zeyd'e bir aracı vasıtasıyla evlenme teklifinde

[73] Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/99.

[74] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/287; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 10/362; Sibte İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/376; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruvefî'î (ö.711/1311), *Muhtasarü târihi Dimeşk*, nşr. Rûhiyye en-Nehhâs, v.dęr. (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1402/1984), 18/342.

[75] Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Vera'-rivâ-yetu'l-Mervezi*, nşr. Semîr b. Emîn ez-Zuheyrî (Riyâd: Dâru's-Samî'î, 1418/1997), 46; Ömer b. Şebbe, Ebû Zeyd 'Ömer b. Şebbe en-Numeyrî, *Târîhu'l-Medîne*, nşr. 'Alî Muhammed Dendel - Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân (b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/373.

[76] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/245; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, 349; Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/345; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 10/294; Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, nşr. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzi (Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1419/1998), 1/54; İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-'Arab*, 152; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam* 4/132; Sibte İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/411.

bulunduğu ancak Zübeyr b. Avvâm'ın 'Âtike'nin arkadaşı olan Hannad b. Esved'in eşini araya koyarak onunla evlendiği anlatılmaktadır.^[77]

Zübeyr b. Avvâm eşlerine karşı sert mizaçlı ve kıskanç idi.^[78] Zübeyr'in mizacını bilen 'Âtike'nin namazlarını mescitte kılama ve eşinin kendisine şiddet uygulamaması hususlarında kararlı davrandığını, bu iki hususu evlilik için ön şart olarak sunduğunu görmekteyiz.^[79] Bu şartları kabul etmesine rağmen kıskanç bir adam olan Zübeyr b. Avvâm, 'Âtike'nin namazlarını mescitte kılamasından dolayı rahatsız oluyordu. Zübeyr, Mescide giden eşini engellemek istiyor, ancak Allah Resûlünün "Allah'ın kullarını mescitten alıkoyamayız" buyruğu nedeni ile bu isteğini fiiliyata dökemiyordu. Kendince bir çıkış yolu bulan Zübeyr, bir sabah namazı vakti kılık değiştirerek evden çıkar, yol üzerinde kuytu bir yere gizlenir. Sabah namazını cemaatle kılmak için mescide doğru ilerleyen eşine arkasından gizlice dokunur. Derhal evine dönen 'Âtike, insanların ahlâkının bozulmuş olduğunu düşünerek artık namaz için Mescid'e gidemeyeceğini, namazlarını evinde kılacağını söyler.^[80]

Zübeyr b. Avvâm 36/656 yılında vuku bulan Cemel savaşında Hz. Ali'ye karşı Talha b. Ubeydullah ve Hz. Aişe ile birlikte hareket ediyordu. İslam tarihine elim bir vakıa olarak geçen bu savaşın bir anında Hz. Ali ile Zübeyr arasında geçen bir konuşma sonucu Zübeyr'in Medine'ye dönmek üzere yola çıktığı nakledilir.^[81] Lakin Amr b. Cürmüz isimli şahıs tarafından takip edilerek Sibâ vadisinde şehit edilir.^[82] Vefat ettiği 61, 62, 64, 66 yahut 67 yaşında

[77] İbnu'l-Cevzî, *Ahbâru'n-nisâ'*, s.214.

[78] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 10/219; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 10/497; Câhız, *el-Mehâsin*, 215; Hâkim, *el-Mustedrek*, 3/514.

[79] İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 7/201; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 14/20.

[80] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Uyûnu'l-ahbâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 4/112; İsfahânî, *el-Eğânî*, 18/302-303; İbn 'Abdiberr, *el-İstî'âb*, 4/1879-1880.

Aynı olayın failinin Hz. Ömer olduğuna dair anlatım da bulunmaktadır. Ancak Zübeyr b. Avvâm ile evliliğinde de mescide çıkma şartı koyduğuna dair haber ve bu olayın yaşanmasının ardından bir daha mescide çıkmadığına ilişkin ifade göz önüne alındığında, bu durumun Zübeyr b. Avvâm ile evliliği esnasında yaşanmış olması daha makul gelmektedir. Hz. Ömer'li anlatım için bk. Abdülmelik b. Habîb, *Edebu'n-nisâ'*, 243; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 9/536

[81] Hz. Ali Zübeyr b. Avvâm'a, Hz. Peygamber'in ilerleyen yıllarda çok sevdiği Ali'ye karşı haksız yere savaşaçağını, dolayısıyla kendisine zulmetmiş olacağını söylediğini hatırlattığı anlatılmaktadır. Bu hatırlama üzerine Zübeyr savaş alanından uzaklaştığı kaydedilir. Bk. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, nşr. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/64; Ya'kübî, Ebû Ya'küb Ahmed b. İshâk, *et-Târîh*, Beyrut: Dâr Sâdr, ts., 2/182; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/48.

[82] Seyf b. Ömer, Seyf b. 'Ömer el-Esedî et-Temîmî, *el-Fitne ve vakatu'l-Cemel*, nşr. Ahmed Râtib 'Armûş, (Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1413/1993), 174; İbnu'l-Kelbî, *Cemheretu ensâbi'l-arab*, 13; Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Esemî, *er-Rîdde me'a nebzetin min futûhi'l-İrâk ve zikri'l-musennâ b. Hârîse eş-Şeybânî*, nşr. Yahyâ el-Cebbûrî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1410/1990), 48; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/29,103-105; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 8/333.

olduğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır.^[83] Diğer eşlerinin vefatından sonra olduğu gibi Zübeyr b. Avvâm'ın vefatından sonra da hissettiği acıyı dizelere döken 'Âtike'nin bu şiiri günümüze kadar ulaşmıştır.

Zübeyr b. Avvâm'ın terekesinin miktarı hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşılacağı üzere bu konu bir netliğe kavuşmamaktadır.^[84] Konumuz ile ilgili olan kısım bu mirastan 'Âtike'ye düşen paydır. Bu hususta da farklı bilgiler ile karşılaşmaktayız. Bir tarafta dört eşinden her birine düşen miktarın bir milyon ikiyüz bin olduğu;^[85] diğer tarafta ise Abdullah b. Zübeyr tarafından 'Âtike'ye gönderilen sekizyüzbinden bahseden haberler dikkat çekmektedir.^[86] İbn Asâkir, 'Âtike'nin Abdullah b. Zübeyr'e babasının ölümlünden sonra evlenmediği, bu nedenle mirastan kendine ait olan payı istediğini bildiren bir mektup yazdığını nakleder.^[87] Abdullah ise Adiyyoğullarından olması sebebiyle 'Âtike'yi, Eseedoğullarının mallarına karıştırmak istemez. 'Âtike bunu kabul etmeyince Abdullah tarafından kendisine 80.000 dirhem gönderilerek anlaşma sağlanır.^[88]

4. Hz. Hüseyin

Kimi rivayetlerde Hz. Hüseyin de 'Âtike'nin eşleri arasında zikredilmektedir.^[89] Yâkût el-Hamevî, Kerbelâ başlığı altında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin ardından yakılan ağıttan bahsederken, bu ağıtı eşi 'Âtike b. Zeyd'in

[83] Ebû 'Ubeyd, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Bağdâdi, *en-Nâsıh ve'l-mensûh f'l-Kur'âni'l-'azîz ve mâ fîhi mine'l-ferâ'idi ve's-sunen*, nşr. Muhammed Sâlih el-Mudeyfır (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1418H), 87; İbnu'l-Cevzi, *el-Muntazam*, 5/110; İbn Manzûr, *Muhtasarı târihi Dimeşk*, 9/28; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/105

[84] Zübeyr b. Avvâm'in Cemel vakası esnasında Abdullah'a vasiyet ettiği, borcunu ödemesini istediği nakledilir. Babasının vefatının ardından borcunu ödeyebilmek için gayret sarfeden Abdullah'ın, mirası pay etmek için dört sene boyunca babasından alacaklı olup-olmadığını ilan ettirdiği, dört sene sonunda terekeyi pay ettiği görölmektedir. Zübeyr'in bıraktığı miras miktarı hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Rivayetlerde terekenin toplam miktarı da eşlerine düşen pay da farklılıklar görölmektedir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/101; Buhârî, "Farzû'l-humus", 12 (No:3129); Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/48; İbnu'l-Cevzi, *el-Muntazam*, 5/110; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 8/333; İbn Hacer el-'Askalâni, Ebû'l-Fadl Ahmed b. 'Alî, *Fethu'l-bârî şerhu sahih el-Buhârî*, nşr. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959), 6/232; 'Aynî, *'Umdu'tu'l-kârî*, 15/49. 'Aynî, Dimyâti'nin Zübeyr b. Avvâm'ın soyundan gelen ve ferâiz ilminde derinleşmiş olan İbn Bekkâr'ın dedesinin mirası konusundan uzak kalmasının şaşılacak bir şey olduğunu, bu konudaki farklı görüşlerin toparlanamayacağını ifade ettiğini nakleder.

[85] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/101; Buhârî, "Farzû'l-humus", 12 (No:3129); Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/48; İbnu'l-Cevzi, *el-Muntazam*, 5/110; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 8/333; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/232; 'Aynî, *'Umdu'tu'l-kârî*, 15/49.

[86] Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/150; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1880; 'Aynî, *'Umdu'tu'l-kârî*, 15/49

[87] İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 18/429. Bu ifade 'Âtike'nin Zübeyr b. Avvâm'dan sonra evlendiğine dair haberlere itiyatla yaklaşılmasına işaret eden önemli bir karinedir.

[88] Rivayetlerde zikredilen miktarın farklılığı muhtemeldir ki, terekede bulunan ev/arsa değerindeki değerşimden kaynaklanmaktadır.

[89] İsfehâni, *el-Eğğâni*, 18/302; Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1995), 4/445; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, 4/255; Süyûtî, *Şerhu şevâhidi'l-muğni*, 1/72.

yaktığını kaydeder.^[90] Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in yanağını topraktan kaldıran ilk kişi olarak 'Âtike bint Zeyd'in ismi geçmektedir. Ancak 'Âtike'nin H. 40-43 yılları civarında^[91] ve Muaviye'nin halifeliliğinin ilk yıllarında vefat etmiş olduğuna dair rivayetler de karşımıza çıkmaktadır.^[92] Bütün bu rivayetler dikkate alındığında Kerbelâ vakasının tarihi ile 'Âtike'nin vefat tarihi arasında yirmi yıla yakın zaman farkı, bu evliliğe dair haberlere itibatla yaklaşmamız gerektiğini düşündürmektedir.

C. 'Âtike Bint Zeyd'in Şairliği

Cahiliye döneminde de yaygın olan şiir, Arapların duygularını ifade edebilmelerinin en genel biçimidir. Hz. Peygamber devrinde Arap şiiri son derece gelişmişti.^[93] Ticaret için kurulan panayırarda, devrin en büyük şairlerinin hakemlik ettiği şiir yarışmaları düzenlenirdi.^[94] Bunların en iyileri Kâbe'ye asılırdı. Kâbe'ye asılan yedi askı (Mu'allaka-yı Seb'a) çok meşhur olup, günümüze kadar gelmiştir.^[95]

Hz. Peygamber döneminin sadece erkek şairleri değil en az onlar kadar değerli kadın şairleri ve bunların divanları da bilinmektedir. 'Âtike bint Zeyd b. Amr, işte bu devrin ünlü kadın şairlerinden biridir. O, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine de mersiye yazarlardandır. Ayrıca vefat eden eşleri için söylediği mersiye kaynağımızda yer almaktadır.

İlk olarak Hz. Peygamber'in vefatının ardından söylediği ağıtı nakledelim:^[96]

*Binekleri, yabanileşti/boş kaldı
Hâlbuki onlara o güzel insan binerdi.
Bu binekler hıçkırma hıçkırma,*

[90] Isfehâni, *el-Eğâni*, 18/302; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/445.

[91] Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 6/402; el-Câhız, *el-Hayevân*, 7/464; Asri Çubukçu, "'Âtike bint Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/73-74.

[92] İbn Kesir, *el-Bidâye*, 11/153. İbn Kesir, 'Âtike'nin Zübeyr b. Avvâm'ın vefatından sonra bir daha hiç evlenmediğini söyler ki bizce de doğru olanı budur.

[93] Muhammed Çetkin, "Cahiliyye Dönemi Şiir ve Nesrinde Nübüvvet", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/1(19) (Nisan-2018), 291

[94] İbrahim Yılmaz, *Panayırar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 4.

[95] Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: 1979), 3/139-140.

[96] أمست مراكبه أوحشت ... وقد كان يركبها زيناها
وأمست تيكبي على سبيل ... تردد عبرتها عيناها
وأمست نسائك ما تستفيق ... من الحزن يعتادها دينها
وأمست شواجب بئيل النصال ... قد غطلت وكبا لونها
يعالجن حزنا بعيد الذهاب ... وفي الصدر مكتنخ حنينها
يضرين بالكف حُر الوجوه ... على بئله جادها شونها
هو الفاضل السبيل والمصطفى ... على الحق مجتنب دينها
فكيف حياتي بعد الرسول ... وقد حان من ميتة حنينها
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/288; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 14/602.

Efendisine gözyaşı döker oldular
 Eşleri hüzünden kendine gelemedi.
 Hep dinlerini sende hatırlıyorlar.
 Hayalet gibi, iskelete döndüler.
 Boş oturdular; yüzlerinin rengi değişti.
 Kalplerindeki sıkıntıyla,
 Uzun sürecek üzüntüden acılar çekmekte.
 Yakınları olan kadınlar, O hür yüzlere elleriyle vurmaktalar; Ona olan hüzünden
 dolayı ve akılları uçmuşçasına.
 Faziletli olan, O seyyid ve Mustafa olan,
 O dini de hak üzere toplayandır.
 Ölümü gelip çattı.
 Hayatım nasıl olacak Peygamber 'den sonra?

Âtike bint Zeyd'in Hz. Peygamber için yaktığı bu ağıt, Peygamber eşleri-
 nin vefat sonrası tasvirini yapması açısından önemlidir. Bu tasvir içerisinde
 Resûlullah'ın eşlerinin onun vefatı sonrasında avuçlarıyla yüzlerine vurma
 ifadesinin aktarılması, Arap kültüründeki bazı cenaze ritüellerinin İslami
 dönemde de uygulanmaya devam ettiğine bir işaret sayılabilir.^[97]

Âtike Resûlullah'tan sonra vefat eden eşi Abdullah b. Ebû Bekir'in kay-
 bından duyduğu acıyı dizelere dökmüştür. Bu şiirde Abdullah'ın savaşlarda
 gösterdiği cesarettten ve gözü karalığından bahseden Âtike, onun ölümünden
 sonra gözünden yaşın eksilmeyeceğine dair yemin etmiştir.^[98]

Allah için bakan göz! Kim onun gibi bir genç gördü?
 Savaşta saldırdı, çatışmaya girdi ve sabretti.
 Ona kılıçlar doğrultulduğunda, onlara karşı durdu.
 Nihayet ölünceye kadar mızrak kırmızıda bırakıldı,
 Yemin ederim, gözüm sana yanmaya devam ediyor.
 Solgun renkteyim, bedenim de senden kopamıyor,
 Asırlar boyunca Eyke kumruları söyler şarkı
 Gece, sabah aydınlığına kadar kovmaz onları

[97] Abdullah Muaz Güven, *Sahâbe-i Kirâm'ın Hz. Peygamber İçin Yazdıkları Mersiyeler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 108-109.

[98] فَلَيْلٌ عَيْشًا مَنْ رَأَى مِثْلَهُ مَعِي ... أَعَفْتُ وَأَكْفَى فِي الْأُمُورِ وَأَصْبَرَ
 إِذَا شُرِعَتْ فِيهِ الْأَيْمَةُ خَاصَّهَا ... إِلَى الْمَوْتِ حَتَّى يَبْرُكَ الرَّمِيحُ أَحْمَرًا
 فَالَيْتُ لَا تَنْفَكُ عَيْنِي حَزِينَةً ... عَلَيَّ وَلَا يَنْفَكُ جِلْدِي أَعْبَرَ
 وَمَا طَرَدَ اللَّيْلُ الصَّبَاخَ الْمُنَوَّرَا مَدَى الدَّعْوَى مَا عَشَّتْ حَمَامَةُ أَيْكَةٍ
 Kaynaklarda şiirin lafzı farklılıkları bulunmaktadır. Bk. Zubeyr b. Bekkâr, *el-Fukâhe ve'l-Muzâhi*, 41; Veşşâ, *ez-Zarf*, 102-103; Harâ'itî, *Î'tilâlu'l-kulûb*, 224; İbn. Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-ham-
 dûniyye*, 4/253; Merzûkî, *Şerhu dîvânü'l-hamâse*, 773

'Âtike bint Zeyd, Abdullah b. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer ile evlenmiştir. Mescitte uğradığı suikast sonucu şehit edilen Hz. Ömer'in, ihtiyacı olan insanlara karşı merhametini dile getirdiği bir ağıt yakan 'Âtike bu şiirinde şöyle seslenmiştir:^[99]

Feryat ve gözyaşları ile cömertliğim bir pınardır.
Soylu ve cömert olan Halife'ye ağlamaktan usanma.
Bilinen kahramanın ölümü beni dehşete düşürdü.
Savaş gününde ve hazırlık zamanının kahramanı
Allah'ın koruduğu, belalara uğrayanlara yardımcı
Mahrum olanlara ve yenilmişlere rahmettir o.
Zararlı ve kötü kimselere ölünüz deyin.
Ecel ona ölüm kâsesinden bâde içirdi.

'Âtike şehit edilen eşi Hz. Ömer için yazdığı başka bir mersiyede de onun vefatından duyduğu acı ve bu acıdan dolayı yaşadığı uykusuzluktan bahsetmektedir:^[100]

Uykuyu engelledi, gözüme inen ağırlıklar.
Kalbimin umdukları, hayallerim ve biriktirdiklerim.
Ey gece! Senin yıldızların benim zimmetime geçti.
Geçmiş olsun dilekleri ile geceleri uykusuz geçirdim.
Senin kederin bir kez daha beni uykusuz bıraktı.
Bugün de uykusuzluk gözümün nasibi oldu
Müminlerin emirine ve onun dengi olmayanlara ağlıyorum.
Ziyaret edenlere geniş mekânlar zirveler vardır.

İsfahanî Eġanî isimli eserinde bahsettiği üzere Tuveys isimli ünlü şarkıcı, 'Âtike'nin bu şiirini bestelemiştir. Ayrıca bu eserde Tuveys, şiirlerinin yansıra 'Âtike'nin evlilikleri hakkında bilgiler de aktarmıştır.^[101]

[99] فَجَعَنِي فَيَرُورُ لَا دَرَّ دَرُهُ ... يَا أَيُّضًا نَالِ لِلْقُرَّانِ مُنِيبٍ
عَطُوفِ عَلَيَّ الْأَدْنَى غَلِيظَ عَلَيَّ الْعَدَى ... أَسْبَى نَفْعًا فِي التَّائِبَاتِ نَجِيبٍ
مَتَى مَا يَحُلُّ لَا يَكْذِبُ الْقَوْلُ فَعَلُهُ ... سَرِيحًا إِلَى الْحَيَّاتِ غَيْرِ قَطُوبِ
Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/430 (bunun metni farklı); İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/437.

عَيْنُ جُودِي بِعَثْرَةٍ وَنَجِيبٍ ... لَا تَمَلِّي عَلَيَّ الْجَوَادِ النَّجِيبِ
فَجَعَنِي الْمَنُونُ بِالْفَارِسِ الْمُعَدِّ ... لِمَ يَوْمَ الْهَتَّاجِ وَالشُّتُوبِ
قُلْ لِأَهْلِ الضَّرَاءِ وَالْبُؤْسِ مَوْتُوا ... قَدْ سَفَّتَهُ الْمَنُونُ كَأَنَّ شُعُوبِ
Harâ'itî, *I'tilâlu'l-kulûb*, 224; Hâkim, *el-Mustedrek*, 5/278; İbn 'Abdilber, *el-İsti'âb*, 4/1878;
İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/437.

[100] İbn 'Abdilber, *el-İsti'âb*, 4/1879.

مُنِعَ الرَّقَادُ فَعَادَ عَيْنِي عَسِيدُ ... مَسْمًا تَضَمَّنَ قَلْبِي الْمَعْمُودُ
يَا لَيْلَةَ حُبْسَتْ عَلَيَّ نَجْوَمُهَا ... فَسَهَرْتُهَا وَالشَّابِثُونَ هُجُودُ
قَدْ كَانَ بَسْهَرِي جِدَارًا مَرَّةً ... فَالْيَوْمَ حَقَّ لِعَيْنِي الشَّسْهِدُ
أُبْجَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَدُونَهُ ... لِلزَّالِمِينَ صَفَائِحُ وَصَعِيدُ

[101] İsfehânî, *el-Eġânî*, 18/300-304.

Bilindiği üzere 'Âtike bint Zeyd, Hz. Ömer'in vefatından sonra Zübeyr b. Avvâm ile evlenmişti. Zübeyr'in Cemel savaşının taraflarından biriyken, bu vakanın Müslümanlar açısından vehametini anlayarak Medine'ye dönüşü esnasında şehit edilmesi üzerine onun cesaret sahibi bir süvari olduğunu, iddianın aksine savaş meydanından kaçan biri olmadığını dile getirdiği şiiri günümüze kadar ulaşmıştır.^[102]

İbn Cürmuz şecaat sahibi kahraman süvariye ihanet etti.

Çatışma günü meydanı bırakıp kaçmayan kahraman

Ey Amr! Eğer onu uyarsaydın, elbette onu bulurdun.

Onun dili de eli de çelişki içinde değildir.

Gerçekten bir Müslümanı öldürdün, annen seni kaybetsin!

Kasten adam öldürenin cezasını çekmek hakkın senin.

'Âtike bint Zeyd'in Hz. Hüseyin ile de evlilik yaptığına dair rivayetlerden bahsettik. Bu rivayetlerde Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edildiği esnada yanında olduğu ve onun için bir ağıt yaktığı nakledilir.^[103]

Vah Hüseyin! Hiç unutmadım Hüseyin'i

Hedef aldı onu düşman mızrakları

Hızlıca Kerbelâ'da haksız yere saldırdılar ona

Kerbelâ sığmağında bulutlar ağladı ona.

'Âtike'nin Zübeyr b. Avvâm'ın vefatından sonra Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Bekir ile evlendiğine dair rivayet de dikkat çekmektedir.^[104]

[102] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/104; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, 366; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 2/ 260; 9/433; Harâ'itü, *I'tilâlu'l-kulûb*, 224; Isfehânî, *el-Eğâni*, 18/ 299; Hâkim, *el-Mustedrek*, 6/150; İbn 'Abdiberr, *el-İstî'âb*, 4/1879.

عَدَرَ ابن جُرْمُوزٍ بِغَارِسِ نَهْمَةٍ ... يَوْمَ الْفَاءِ وَكَانَ غَيْرَ مُعَرَّدٍ
يا عمرو لو نَهَمْتَهُ لَوَجِدْتَهُ ... لَا طَائِشًا رَعِشَ الْجَنَانِ وَلَا الْيَدِ
شَلَّتْ يَمِينُكَ إِنْ قَتَلْتَ لِمُسْلِمًا ... حَلَّتْ عَلَيْكَ عُقُوبَةُ الْمُتَعَمِّدِ
نَكَلْتِكَ أُمَّكَ هَلْ ظَلَمْتَ بِمِثْلِهِ ... فِيمَنْ مَضَى فِيمَا تَرَوُحُ وَتَعْتَدِي؟
كَمْ عَمْرَةَ قَدْ خَاضَهَا لَمْ يَتِيهْ ... عَنْهَا طِرَادًا يَا ابْنَ قَعْقَعِ الْقَرْدِ

[103] Isfehânî, *el-Eğâni*, 18/302; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/445. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 8/155' da bu ağıtı yakan kişi olarak Hz. Hüseyin'in eşi, Emru'l Kays'ın kızı Rubâb ismini zikrettikten sonra dipnotta şairin nesebinin Eğani ve Mucemu'l Buldan'da 'Âtike bint Zeyd olarak verildiğini bildirir.

أَقْصَدْتَهُ أَسْتَةَ الْأَعْدَاءِ ... وَحَسِينًا فَلَا نَسِيْتُ حَسِينًا
جَادَتْ الْمَرْؤُ فِي ذُرَى ... غَاذِرُوهُ بِكِرْبَلَاءَ صَرِيعًا

[104] Eşlerinin arasında Muhammed b. Ebû Bekir isminin de zikredilmesi bu iki ismin karışmış olacağını düşündürmektedir. Diğer yandan Muhammed b. Ebû Bekir ile evliliğine de itiyatla yaklaşmak gereklidir. Zira Muhammed'in 38/658'de vefat ettiği bilinmektedir. Yukarıda kaydettiğimiz Zübeyr b. Avvâm'ın mirasının paylaşılmasının oğlu Abdullah tarafından babasının borçlarının ödenebilmesi için dört sene ertelendiği bilgisi bulunmaktadır. Bu da H. 40'a tekabül etmektedir ki eğer Muhammed b. Ebû Bekir ile evlenmiş olsa 'Âtike'nin bu mirastan pay alması düşünülemez. Ayrıca Abdullah b. Zübeyr'e yazdığı mektupta babasından sonra evlenmediğinden bahsetmektedir ki 'Âtike'nin Zübeyr'den sonra evliliklerine dair haberler konusunda önemli bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muhammed vefat edene kadar onunla evli kalan 'Âtike'nin onun ölümünden sonra ona da bir beyit yazdığı görülmektedir:^[105]

Muhammed'i öldürür ya da sakat bırakırsanız.

Bu kadınlar ya da şarap için değildi.

Sonuç

Hız Peygamber'in risâlet görevini üstlenmesinin ardından başladığı tebliğ yolculuğunda ona ilk inanan kadınlardan biri olan 'Âtike bint Zeyd'in, bu davranışının temelinde babasının etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İslam öncesi Mekke'de putperestlikten uzak duran Zeyd b. Amr'ın tevhid inancının çocuk yetiştirmede de etkili olduğu görülmektedir. Gerek oğlu Said b. Zeyd, gerekse 'Âtike bint Zeyd ilk Müslümanlar ve ilk muhacirlerdendi. 'Âtike'nin yaşamının Mekke dönemine dair tek edindiğimiz bilgi de budur. Medine dönemi hayatına dair çıkarımlarda bulunduğumuz rivayetler ise evlilikleri ile vefat eden eşlerine dair yazdığı mersiyeler üzerinden olmuştur.

Resûlullah'ın ilk halifesi Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah ile ilk evliliğini gerçekleştiren 'Âtike'nin, kusursuz güzelliği, iffeti ve mahareti ile meşhur olduğu anlaşılmaktadır. Hem fiziksel hem de karakter olarak sahip olduğu tüm bu güzellikler Abdullah'ın 'Âtike'ye derin bir aşk ile bağlanmasını sağlamıştır. Kayınpederi Hz. Ebû Bekir oğlunun eşine duyduğu bu büyük aşktan endişe etmiş, onun görevlerini aksatmasına sebep olmasından çekinmiştir. Bu endişesi Abdullah ve 'Âtike'nin ayrılığı ile sonuçlanmıştır. Lakin yaşadıkları bu süreç fazla uzun sürmemiş, Ebû Bekir (ra)'in izni ile tekrar evlenmişlerdir. Evlilikleri esnasında yaşadıkları ayrılık muhabbetlerini eksiltmemiştir. Öyle ki Abdullah, vefatından sonra başka biri ile evlenmemesi için karısına yemin ettirmiştir. Ancak Abdullah'a verdiği yemine rağmen, dönemin hayat ve toplumsal şartlarının onu yeniden evlenmeye yönlendirdiği söylenebilir. İkinci evliliğini Hz. Ömer ile yapmıştır. Burada dikkatimizi çeken rivayet, Hz. Ömer'in 'Âtike'nin ilk eşi Abdullah'a ettiği yeminin kefareti ödediğidir. Ömer b. Hattâb'ın vefatından sonra Allah Resûlü'nün yakın arkadaşlarından Zübeyr b. Avvâm da 'Âtike ile evlenebilmek için gayret etmiştir. Sahabenin önde gelenlerinin kendisi ile evlenmek hususunda gösterdiği bu çaba, onun toplum nezdinde sahip olduğu saygınlık ve karizmatik kişiliğine işaret etmektedir.

[105] İbn ed-Decâcî, Sa'dullâh b. Nasr b. Sa'îd el-Hanbelî, *Siftu'l-mill ve zâhu't-terh* (b.y.: y.y., ts.), 79.

فإن تقنلوا أو تمثلوا بمحتمٍ . . . فما كان من أجل النساء ولا الخمر

Ayrıca 'Âtike'nin Muhammed b. Ebû Bekir ile evlendiğine dair rivayetler için bk. Âbî, *Nesru'â-durri*, 69; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 7/241. Ayrıca Muhammed b. Ebû Bekir ile evliliği ve Muhammed'in ölümünden sonra 'Âtike'nin de Mısır'da vefat ettiği, türbesinin Seyyide Rukiyye'nin yanında olduğunda dair rivayet için bk. Zeynuddîn İbnü'l-Muvaffak, *Murşidu'z-zuvvâr*, 2/279.

Evlilikleri ile ilgili rivayetlerden edindiğimiz bir diğerk çıkarım da ‘Âtike’nin doğru bildiği konularda direnecek bir özgüvene sahip olduğudur. Şöyle ki gerek Hz. Ömer gerekse Zübeyr b. Avvâm ile evliliğinde namazlarını mescitte kılma hususunda kararlı davranmıştır. Hz. Ömer’in kadınların mescide gitmesi konusundaki sert tavrına karşı, onunla evliliği müddetince namazlarını cemaatle mescitte kılacak kadar ibadetine düşkün bir kadın olduğu söylenebilir. Hanımlarına karşı tavizsiz tavrı ve kıskançlığı ile tanınan Zübeyr b. Avvâm’a karşı da dik duruşundan ödün vermeyen ‘Âtike, aynı kararlılığını son evliliği sırasında da göstermiştir.

Hz. Peygamber’in ve eşlerinin vefatının ardından hissettiklerini dizelere dökerek ifade eden ‘Âtike, duygusal bir kişiliğın yanı sıra duygularını ifade edecek entelektüel birikime sahip bir kadındır. Acılarını şiiirlerinde açıkça dile getiren ‘Âtike, birden fazla evlilik yapmasına rağmen her eşine karşı sadık ve sevgi doludur. Özellikle Abdullah ile aralarındaki büyük aşk, kocasının vefatından sonra gerçekleştiremeyeceği büyük yeminler etmesine sebep olmuştur. Dönemin öne çıkan şairlerinden biri olarak gösterilebilecek ‘Âtike bint Zeyd inançlı, akıllı, iffetli, maharetli, güçlü, kültürel donanıma sahip kusursuz güzellikte bir kadın portresi çizmektedir.

Kaynakça

- Âbî, Ebû Sa’d Mansûr b. el-Huseyn er-Râzî. *Nesru’d-durri fi’l-muhâdarât*. nşr. Hâlid ‘Abdulğani Mahfût. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1424/2004.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî. *el-Musannef*. nşr. Heyet. 10 Cilt. Kahire: Dârü’t-Te’sîl, 1435/2015.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâilu’s-sahâbe*. nşr. Vasiyyullâh Muhammed ‘Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1404/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Vera’-ri-vâyetü’l-Mervezî*. nşr. Semîr b. Emîn ez-Zuheyri. Riyâd: Dâru’s-Samî’î, 1418/1997.
- Ateş, Ali Osman. “Putlara Kurban Kesme ve Allah’tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber’in Tutumu”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (DEÜİFD) 4 (1987), 363–402.
- Bedruddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *‘Umdetu’l-kârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.
- Beğavî, Ebû’l-Kâsim ‘Abdullâh b. Muhammed. *Mu’cemu’s-sahâbe*. nşr. Muhammed ‘Avd el-Menkûş - İbrâhîm İsmâ’il el-Kâdî. 4 Cilt. Kuveyt: Mibretü’l-Âl ve’l-Ashâb, 1432/2011.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü’l-eşraf*. nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. ‘Alî el-Husrevcirdî. *es-Sünenü’l-kübâ*. nşr. ‘Abdullâh et-Türkî. 22 Cilt. by: Merkezu Hecer, 1432/2011.
- Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’il. *el-Câmi’u’l-musnedü’s-sahîhü’l-muhtasar*. nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsir. 9 Cilt. Beyrut: Dârü Tavki’n-Necât, 1422 H.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'il. *et-Târîhu'l-'evsat*. nşr. Teysîr b. Sa'd, Yahyâ b. 'Abdullâh. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî. *el-Hayevân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Leysî. *el-Mehâsin ve'l-'eddâd*. Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002.
- Cevâd 'Alî. *el-Mufassal fî târîhi'l-'arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. b.y.: y.y. 1422/2001.
- Çetkin, Muhammed. "Cahiliye Dönemi Şiir ve Nesrinde Nübüvvet". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/1 (19) (Nisan-2018), 290-306.
- Çiçek, Mustafa. "Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Zübeyr b. el-Avvâm". *İstem* 4/7 (2006), 135 – 158.
- Çubukçu, Asri. "'Âtike bint Zeyd'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ebû Ahmed el-Hâkim, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Kerâbîsî. *el-Esâmî ve'l-kunâ*. nşr. Muhammed b. 'Alî el-Ezherî. 5 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fârûk, 1436/2015.
- Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, 'Alî b. el-Huseyn el-Kureşî. *el-Eğânî*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü İh-yâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, 1415 H.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İsfehânî. *Ma'rîfetu's-sahâbe*. nşr. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419/1998.
- Ebû Zür'a ed-Dimeşkî, 'Abdurrahmân b. 'Amr. *Târîhu Ebî Zür'a*. nşr. Ni'metullah el-Kücânî. Dimeşk: Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabîyye, ts.
- Efendioğlu, Mehmet. "Zübeyr b. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/522-524. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Erkocaaslan, Recep. "Hanîflerden Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in Hayatı ve Şahsiyeti". *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (Aralık / December 2020), 421-451.
- Fâkihî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihi*. nşr. 'Abdumelik 'Abdullâh Dehîş. 6 Cilt. Beyrut: Dârü Hadar, 1414H.
- Fayda, Mustafa. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Fellas, Ebû Safî Amr b. 'Alî. *et-Târîh*. nşr. Muhammed et-Taberânî. Riyad: Merkezu'l-Melîl Faysal, 1436/2015.
- Güven, Abdullah Muaz. *Sahâbe-i Kirâm'ın Hz. Peygamber İçin Yazdıkları Mersiyeler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Güven, Osman. *Saîd b. Zeyd'in Hayatı ve İslâm Tarihindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbüri. *Ma'rîfetu 'ulûmi'l-hadîs*. nşr. Zuheyr Şakîk el-Kebbî. b. y. Dârü İhya'î'l-'Ulûm, 1416/1996.
- Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri. *el-Mustedrek âle's-sahihayn*. nşr. Heyet. 8 Cilt. b.y.: Dârü't-Te'sîl, 1435/2014.
- Halebî, Ebû'l-Ferec 'Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Nüreddîn b. Burhâneddîn. *İnsânu'l-'uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427 H.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât el-'Ufurî. *et-Târîh*. nşr. Ekrem Dîyâ el-'Umerî. Dimeşk-Beyrut: Dârü'l-Kalem - Müessesetü'r-Risâle, 1397/1977.

- Halıfe b. Hayyât, Ebû 'Amr Halıfe b. Hayyât el-'Uşfurî. *Tabakâtu Halıfe b. Hayyât*. nşr. Süheyl Zekkâr. b.y.: Dârü'l-Fıkr, 1414/1993.
- Harâ'itî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer es-Sâmerrî. *İ'tilâlü'l-kulüb*. nşr. Hamdı ed-De-mirdâş. Riyad: Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1421/2000.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 3 Cilt. İstanbul: 1979.
- İbn 'Abdiberr, Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdiberr el-Kurtubî. *el-'İstî'âb fî ma'rifeti'l-'aşhâb*. nşr. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1413/1992.
- İbn 'Abdiberr, Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdiberr en-Nemerî. *el-İstizkâr*. nşr. Sâlim Muhammed 'Atâ - Muhammed 'Alî Mu'avvid. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. nşr. 'Omer b. Ğarâme el-'Amravî. 80 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fıkr, 1415/1995.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *Ahbâru'n-nisâ'*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1403/1982.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mulûk ve'l-'umem*. nşr. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ - Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbn Ebî Hayseme. Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme. *et-Târîhu'l-kebir*. nşr. Salâh b. Fethî. 4 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadise, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Musannef*. nşr. Sa'd b. Nâsir eş-Şetrî. 25 Cilt. Riyâd: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 1436/2015.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. nşr. 'Âdil Ahmed er-Rufâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1996.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. nşr. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1417/1997.
- İbn ed-Decâcî, Sa'dullâh b. Nasr b. Sa'id el-Hanbelî. *Siftu'l-milh ve zîhu't-terh*. b.y. ts.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî. *el-Muhabber*. nşr. Ilse Lichtentadter. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, ts.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. 'Alî. *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*. nşr. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî. 14 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1429/2008.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî. *Cemheretu ensâbi'l-'arab*. nşr. Heyet. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sîretu'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ'*. nşr. 'Azîz Bey v.dğr. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1996.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr ve a'lâmu fukahâi'l-'aktâr*. nşr. Merzûk 'Alî İbrâhîm. b.y. Dârü'l-Vefâ', 1411/1991.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. 'Ahmed el-Bustî. *es-Sikât*. nşr. Şerefu'd-Dîn Ahmed. 9 Cilt. b.y. Dârü'l-Fıkr, 1395/1975.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. nşr. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-siyer ve'l-meğâzî)*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1398/1978.

- İbnü'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye. *Zâdu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1415/1994.
- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Munzir Hişâm b. Muhammed. *Cemheretu ensâbi'l-'arab*. b.y., ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *es-Sîretu'n-nebevîyye*. nşr. Mustafâ 'Abdulvahid. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1395/1976.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Abdullâh b.Abdü'l-Muhsin et-Turkî. 21 Cilt. b.y. Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. 2 Cilt. nşr. Halîl el-Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. nşr. Servet 'Ukkâşe. b.y. el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme, 1413/1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnu'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Muhtasaru târihi Dimeşk*. nşr. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâd 'Abdulhamîd Murâd, Muhammed Mutî'. 29 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1402/1984.
- İbn Raslan, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Huseyn. *Şerhu suneni Ebi Dâvûd*. nşr. Heyet. 20 Cilt. el-Feyyûm: Dârü'l-Felâh, 1437/2016.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakât*. nşr. 'Alî Muhammed 'Omer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1421/2001.
- İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî. *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. nşr. İbrâhîm Muhammed Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1414/1993.
- Kaya, İsmail. *Hz. Ömer ve Ailesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Makrîzî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Huseynî. *İmtâ'ü'l-esmâ'*. nşr. Muhammed 'Abdulhamîd en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Mustafâ el-'A'zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b. Sultân, 1425/2004.
- Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî. *Şerhu divânu'l-hamâse*. nşr. Ğarîd eş-Şeyh. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Hüseyn b. 'Alî. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. nşr. Abdullah İbrâhîm es-Sâvî. Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.
- Mus'ab ez-Zubeyrî, Ebû 'Abdullâh Mus'ab b. 'Abdullâh. *Nesebû Kureyş*. nşr. Levi Provensal. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.
- Muttakî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Hisâmi'd-Dîn b. Kâdî Hân. *Kenzu'l-'ummâl*. nşr. Bekrî Hayyânî. 18 Cilt. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Hurâsânî. *Fedâilu's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Ömer b. Şebbe, Ebû Zeyd en-Numeyrî. *Târîhu'l-Medîne*. nşr. 'Alî Muhammed Dendel - Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân. 2 Cilt. b.y. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Ru'aynî, Ebû Mûsâ 'İsâ b. Süleyman el-Endelusî. *el-Câmî' lima fi'l-cevâmi' min esmâ'i's-sahâbe ti'l-a'lâm*. nşr. Mustafâ Bâcû. 6 Cilt. b.y. Mektebetu'l-İslâmî, 2009.

- Sav, Hüseyin. *Said b. Zeyd'in Hayatı, Kişiliği ve Siyasi Konumu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Sıbt İbnül-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'ātu'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*. nşr. Muhammed Berekât v.dğr. 23 Cilt. b.y. Dimeşek 1434/2013.
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Şerhu şevâhidi'l-muğni*. nşr. Muhammed Mahmûd ibnu't-Telâmîd. 2 Cilt. b.y., 1386/1966.
- Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdullah Süfyân b. Sa'id b. Mesrûk el-Küfî. *Tefsîrû's-Sevrî*. nşr. Ebû Ca'fer Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Ahmed. *er-Ravd'ul-unf fi şerhi's-sîreti'n-nebevîyye*. nşr. 'Umar 'Abdusselâm es-Selâmî. 7 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 1421/2000.
- Sönmez, Mehmet Ali. "Abdullah b. Ebû Bekir es-Siddîk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/95-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed eş-Şâmî. *el-Mu'cemu'l-kebir*. nşr. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 1983
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve Silatu Târîh et-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü't-Turâs, 1387/1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *el-Muntehab min zeyli'l-müzeyyel*. Beyrut: Mu'essesetu'l-'A'lemî, ts.
- Temir, Hakan. "Hz. Ömer'in Ağabeyi Zeyd b. Hattâb'ın Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (Mart 2020), 132-142.
- Vâkidî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkid el-Esemî. *el-Meğâzi*. nşr. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Alemî, 1409/1989.
- Veşşâ, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ahmed. *ez-Zarf ve'z-zurefâ*. nşr. Kemâl Mustafâ. Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 1371/1953.
- Yahya b. Sellâm, Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Sellâm el-Kayravânî. *Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm*. nşr. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Ya'kûbî, Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshâk. *et-Târîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdr, ts.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1995.
- Yılmaz, İbrahim. *Panayırılar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz. *Siyerü a'lâmî'n-nübelâ'*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2006.
- Zehebî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz. *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. nşr. Dr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. b.y.: Dârü el-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zeynüddîn İbnu'l-Muvaffak, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn b. 'Abdurrahmân İbni'ş-Şeyh Ebî'l-Haremi Mekki b. 'Osmân eş-Şâri'î eş-Şâfi'î. *Murşidü'z-zuvvâr 'ilâ kubûri'l-'ebrâr*. 2 Cilt. Kâhire: ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lubnâniyye, 1415.
- Zübeyr b. Bekkâr, Ebû 'Abdullâh el-Kureşî. *el-Fukâhe ve'l-muzâh*. nşr. Huseyn b. Haydar el-Hâşimî. b.y.: yy., 1439/2017.